

2235

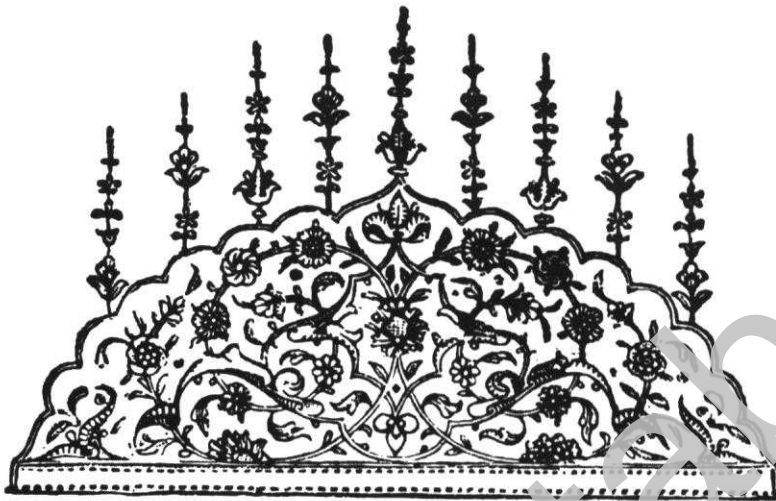
۵۰۰

۱

۱۹۲

لوسان تاب

توفیق،

روزنامه‌نار و مجموعه‌دار ایرانی در استانبول

(به انضمام فهرست کتابخانه خصوصی او)

جواد بشری

نشر وراقان

۱۳۹۸

توفیق،

روزنامه‌نگار و مجموعه‌دار ایرانی در استانبول

(به انضمام فهرست کتابخانه خصوصی او)

همایش ابراهیم متفرقه و گسترش چاپ کتاب در جهان اسلام/۱۶

نویسنده: جواد بشری

(استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه تهران)

ناشر: وراقان

نوبت چاپ: اول، بهمن ۱۳۹۶

شمارگان: ۵۰۰

بها: ۲۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۳۲۲-۸-۹

طراح کرافت: محمدجواد احمدی‌نیا

ناظر چاپ: فاطمه بیگدلی

چاپ و صحافی: چاپخانه بوستان کتاب

تلفن: ۰۹۱۹۸۶۸۹۰۸۶

varraghan@gmail.com

سرشناسه: بشری، جواد، ۱۳۶۳ -

عنوان و نام پدیدآور: توفیق، روزنامه‌نگار و مجموعه‌دار ایرانی در استانبول (به انضمام فهرست کتابخانه خصوصی او) / جواد بشری.

مشخصات نشر: تهران: وراقان، ۱۳۹۶.

مشخصات ظاهری: ۱۹۲ ص: مصور.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۳۲۲-۸-۹

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: توفیق، سیدمحمد، ۱۳۰۰ - ۱۳۶۵.

موضوع: روزنامه‌نگاران ایرانی -- قرن ۱۴

موضوع: Journalists -- Iran -- 20th century

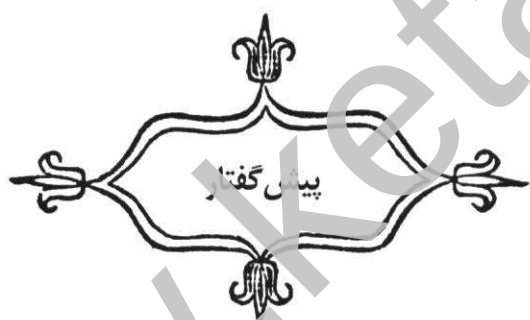
رده بندی کنگره: ۹۱۳۹۶ت۹۱۳۹۶ / PN۵۴۴۹

رده بندی دیویی: ۷۹/۵۵

شماره کتابشناسی ملی: ۵۰۵۹۴۳۵

فهرست

۷	پیش‌گفتار.....
۱۱	مقدمه.....
۱۷	فصل اول: شناخت‌نامه.....
۲۹	فصل دوم: روزنامه‌نگاری توفیق.....
۵۳	فصل سوم: دو کتابخانه توفیق.....
۷۵	فصل چهارم: پیوست ۱.....
۸۵	فصل پنجم: پیوست ۲.....
۱۱۷	فصل ششم: پیوست ۳.....
۱۶۳	فصل هفتم: پیوست ۴.....
۱۸۷	منابع.....

به نام خدا

جهان چاپ کتاب، جهانی پر رمز و راز، ناشناخته و پیچیده است که علی‌رغم گذشت بیش از ۷ قرن از شروع رسمی آن، هنوز ابعاد ناشناخته زیادی دارد. چاپ در جهان اسلام و به طور اخص در ایران نیز از این پیچیدگی و ابهام مستثنی نیست. از جمله دلایل این پیچیدگی، عدم اهتمام مسلمانان به ثبت و ضبط دقیق وقایع و رخدادهای این حوزه است و شاید مهمترین دلیل آن در حال حاضر، عدم پرداختن به چاپ در جهان اسلام در یک مؤسسه، دانشگاه و یا حتی کنسرسیوم است. اتفاقی که در کشورهای اروپایی به شکل‌های مختلف تاکنون افتاده و نهادهای دانشگاه‌ها و کنسرسیوم‌های مختلفی به این مهم پرداخته‌اند.

به هر روی، هرچند چاپ کتاب‌های اسلامی در همان اوایل شروع چاپ در اروپا شکل گرفته و آغاز می‌گردد، اما به صورت ویژه چاپ در جغرافیای جهان اسلام از امپراتوری عثمانی آغاز می‌شود و ابراهیم متفرقه اولین کسی است که صنعت چاپ کتاب‌های اسلامی به زبان و فونت عربی را در این امپراتوری بنیان نهاده و اسباب و وسایل توسعه آن را فراهم می‌کند.

هرچند تعداد منابع منتشره در خصوص ابراهیم متفرقه و آغاز صنعت چاپ در امپراتوری عثمانی به زبان‌های ترکی، عربی و انگلیسی بسیار قابل توجه است؛ اما با کمال تأسف در ایران آگاهی و اطلاع کمی در خصوص وی وجود دارد.

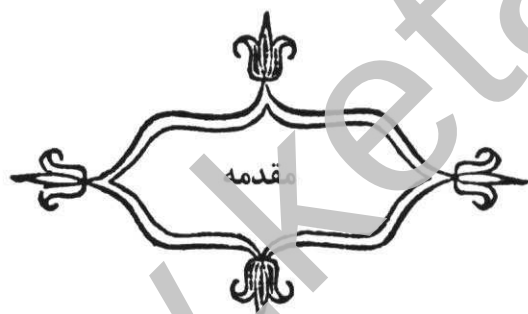

ابراهیم متفرقه با نگاه کاربردی و مفیدی که به صنعت چاپ داشت کمک قابل توجهی به بسط و گسترش صنعت چاپ در امپراتوری عثمانی و صد البته کشورهای اسلامی داشت. بررسی و شناخت بیشتر از زندگی و خدمات او، بدون شک نقش کلیدی در شناخت هرچه بهتر تاریخ صنعت چاپ در جهان اسلام و حتی ایران خواهد داشت؛ این در حالی است که اشتراکات فراوانی در تاریخ و صنعت چاپ ایران و عثمانی از آغاز فعالیت چاپ به وسیله ابراهیم متفرقه تا دهه‌ها بعد از او وجود دارد.

حضور پژوهشگران، نویسندگان، هنرمندان، تاجران حوزه کتاب و ... در امپراتوری عثمانی اشتراکات تاریخی ما در صنعت چاپ را دوچندان کرده است و قطعاً تحقیق و پژوهش در این خصوص، در نقطه آغاز است. امیدوارم برگزاری این همایش و انتشار مقالات و کتاب‌های مرتبط با این شخصیت، نتایج مفید و قابل توجه برای علاقه‌مندان به تاریخ کتاب و نشر در ایران و جهان اسلام داشته باشد.

مجید غلامی جلیسه

بهمن ۱۳۹۶

هنگام جستجو در گنجینه کتب چاپی علامه محمد قزوینی در دانشکده ادبیات تهران - که به تازگی در فرصت کوتاهی میسر شد - نسخه‌ای از فهرست کتابخانه خصوصی «س. م. توفیق» به دست آمد که قزوینی آن را مانند بسیاری بروشورها، کاتالوگ‌ها و فهارس کتاب‌های چاپی عرضه شده برای فروش، حفظ کرده و به آن شماره‌ای در کتابخانه خود داده بود. ۱۲۸ اکتبر ۱۹۳۰م زمانی است که کتاب، داخل کتابخانه او شد، و حسین کاظم‌زاده ایرانشهر کسی است که آن را از برلن (برلین) برای او به پاریس فرستاده است. در واقع انگیزه پژوهش در احوال و فعالیت‌های توفیق، به واسطه علاقه‌ای است که نگارنده به گنجینه کتب چاپی و خطی ترویجی دارد و بهانه‌ای است برای بررسی بیشتر این گنجینه؛ اما در عین حال در راستای شناخت جریان‌ها و اقدامات رجال معاصر ایران در استانبول - که توفیق یکی از برجسته‌ترین آن‌ها در سال‌های استبداد صغیر و مقارن جنگ بین‌الملل اول است - از فحص بلیغ فروگذار نگردید. این کتابچه، شاید تنها پژوهش مستقل به زبان فارسی درباره این رجل ایرانی تبار ساکن استانبول باشد که تاکنون منتشر شده است، و امید است بستری فراهم سازد تا پژوهشگرانی توانا و شایسته در آینده این بحث را تکمیل کنند.

سیدمحمد توفیق که احتمالاً در خاک عثمانی، از تباری ایرانی و خانواده‌ای اصالتاً همدانی به دنیا آمد، بی‌شک یکی از تأثیرگذارترین افرادی است که در فعالیت‌های ایرانیان مقیم استانبول در یکی از حساس‌ترین ادوار تحول اندیشه سیاسی و فرهنگی ایران و عثمانی اقدامات مهمی انجام داد. بخشی از این اقدامات که با حیات ایران ارتباط مستقیم دارد، در چند دسته جای می‌گیرد:

الف. او و همکارش سیدحسن تبریزی معروف به شمس، نقش مهمی در سامان‌دهی امور مربوط به «انجمن سعادت» طی دو سال فعالیت این انجمن در سال‌های ۱۳۲۶ و ۱۳۲۷ ق (۱۹۰۸ و ۱۹۰۹ م) ایفا کردند. پس از عزل محمدشاه و فتح تهران به دست مشروطه‌خواهان، معاضدالسلطنه پیرنیا و علی‌اکبر دهخدا که در «انجمن اخوت اسلامی» در پاریس حضور داشتند، به استانبول آمدند و به انجمن سعادت پیوستند و معاضدالسلطنه، ریاست آن را برعهده گرفت. توفیق و شمس، از فعالان این انجمن بودند و از هیچ تلاشی در پیشبرد اهداف آن فروگذار نکردند. از جمادی‌الثانی ۱۳۲۷ ق/ تیرماه ۱۲۸۸ ش/ جولای ۱۹۰۰ م، انجمن صاحب روزنامه سروش گردید که گرداننده آن علی‌اکبر دهخدا بود. توفیق که تابعیت عثمانی داشت، از واسط راه به یاری دهخدا شفاف تا امتیاز روزنامه لغو نگردد.

ب. او با کمیته ملیون در برلن، به ریاست تقی‌زاده، از طریق حضور برخی نمایندگان این کمیته در استانبول، که از همه مهم‌تر محمدعلی جمال‌زاده را می‌توان نام برد، ارتباط داشت و شعبه‌ای از آن را در استانبول مدیریت می‌کرد. نسل اول برلنی‌ها که با حمایت مالی دولت آلمان، مخالف و رقیب اصلی سیاست‌های روس و انگلیس در ایران، روزنامه کاوه (۱۹۱۶-۱۹۲۲ م) را راه‌اندازی نمودند، رفته‌رفته افرادی را به تهران، شیراز، کرمانشاه، استانبول و بغداد گسیل کردند تا بازوی اجرایی سیاست‌ها و مصوبات کمیته باشند. در استانبول، جمال‌زاده با اعضای تحریریه روزنامه خاور، به مدیریت توفیق و سیدحسن تبریزی، آشنایی یافت و نخستین مقاله خود را با عنوان «تاریخ ایران فردا» و با نام مستعار «شاهرخ» در شماره ۲۹ آن روزنامه (۱۶ جمادی‌الاول ۱۳۳۳ ق) منتشر کرد. بی‌تردید خاور در این سال‌ها، تریبون محکم و استواری برای برلنی‌ها به شمار می‌رفت و در کنار

روزنامه‌های دیگری چون رستخیر به مدیریت پورداود، برنامه‌ها و شعارهای آنان را به گوش مخاطبین فارسی‌زبان می‌رسانید.

ج. جراید فارسی‌زبان استانبول با نام توفیق پیوند خورده است. او سهم عمده و بعضاً نقش مؤسس یا همکار را در نشر روزنامه‌های شمس، سروش و از همه مهم‌تر خاور ایفا کرده است. ارتباط قلمی و فکری توفیق با افرادی چون کاظم‌زاده ایرانشهر در اروپا - که روزنامه ایرانشهر (۱۹۲۲-۱۹۲۷م) را در میانه راه انجمن ملیون برلن اداره می‌کرد- بخش دیگری از حیات مطبوعاتی اوست.

د. فعالیت‌های مربوط به جمع‌آوری کتب نفیس، اعم از چاپی و خطی، توفیق را در عثمانی در اوایل قرن بیستم میلادی به شهرتی رسانیده بود. او در این سال‌ها یکی از متخصصین و کتابشناسانی به شمار می‌رفت که در ارزش‌گذاری آثار نفیس ایرانی، مورد مراجعه و مشورت افراد بلندپایه، حتی از دربار عثمانی قرار می‌گرفت. فهرستی نادر از کتب چاپی و خطی او اینک در دست است که به صورت سریبی در سال ۱۹۲۷م/ ۱۳۴۵ق/ ۱۳۰۵-۱۳۰۶ش، در ۴۲ صفحه قلمی رحلی در مطبعه «معرفت» در استانبول به طبع رسیده و پردازنده، یعنی سید محمد توفیق، طی آن اعلام نموده که آن کتابخانه نفیس را که به رحمت طی چندین سال فراهم آورده، به فروش می‌رساند. نشر «نسخه‌برگهان» این فهرست - که بنا بر اطلاع نگارنده تنها نسخه شناخته‌شده آن در کتابخانه دانشکده ادبیات تهران نگهداری می‌شود- در این مجال بی‌فایده نخواهد بود.

در بخش‌های مختلف این نوشتار، علاوه بر پرداختن به احوال و فعالیت‌های فرهنگی و سیاسی توفیق، به بخشی از مطالب سال نخست روزنامه کمتر دیده‌شده خاور، و اهمیتی که در بررسی تاریخ سیاسی ایران و همچنین فعالیت‌های ایرانیان استانبول دارد، در قالب دو پیوست اشاره خواهد شد.

آنچه در پایان ضروری به نظر می‌رسد، تشکر از لطف بی‌دریغ آقایان دکتر ابوالحسن امین مقدسی، دکتر حسن حضرتی و دکتر حمید کرمی‌پور در دانشکده ادبیات است که دسترسی به گنجینه قزوینی با عنایت ایشان میسر گردید. کارشناسان معزز بخش مدیریت کتابخانه دانشکده ادبیات

تهران (جناب آقای مطلبی، جناب آقای جعفریگ و سرکار خانم رضایی)،
و بخش «کاوش» در کتابخانه مجلس (جناب آقای قریشی و جناب آقای
کلهر) این امکان را فراهم نمودند که تصویر فهرست کتابخانه خصوصی
توفیق و نیز فایل‌های دیجیتالی شماره‌هایی از روزنامه‌های سروش، شمس
و خاور در فرصتی کوتاه در دسترس قرار گیرد. از ایشان نیز صمیمانه
سپاسگزارم و آرزو مندم روزی تمام فایل‌های مطبوعات قدیم که در آرشیو
بی‌نظیر کتابخانه مجلس و نیز کتابخانه سنای سابق نگهداری می‌شود،
مانند تصویر نسخه‌های خطی آن کتابخانه در فضای اینترنت بارگذاری
شود و از این نظر، کتابخانه مجلس برتری خود را در برآوردن احتیاجات
پژوهشگران همچنان حفظ نماید. جناب محمدمهدی خسروی‌ان، معاون
اجرایی کتابخانه مرکزی دانشگاه، نیز با فرصت اندکی که در اختیار نگارنده
بود، مراحماً تصویر واضحی از یکی از شماره‌های روزنامه شمس را ارسال
فرمودند که بسیار مفید افتاد و مزید امتنان گردید. و ختام نیکوی این
سپاسنامه، یادکردار دانشمندان فاضل و بسیار دان و اصداقاء مکرم، جناب
مجید غلامی جلیسه و جناب محمدجواد احمدی‌نیا است که نشر این اثر به
لطف عمیم و حسن سلیقه ایشان امکان پذیر گردید. از ایشان چون همیشه
بسیار سپاسگزارم.

نواد بشری - زمستان ۱۳۹۶